

DISKUSIE

O SUBJEKTÍVNEJ NÁHODE

IVAN KUCHÁR

V doterajších prácach o kategórii náhody (a nutnosti) v učebniciach i článkoch marxistických filozofov (ako aj v článku P. Pavlíčka v Slovenskom filozofickom časopise 1957, č. 3) sa ostro vystupovalo proti pojatiu náhody ako náhody subjektívnej. Za jedine správne sa pokladalo bezvýhradné zastávanie názoru, že náhoda je kategória výlučne objektívna. Už vopred, bez bližšej analýzy sa odmietalo nielen subjektívne pojmávanie, ale aj akékoľvek hľadanie subjektívnej stránky náhody.

Dialektický materializmus vychádza vo svojom pojmávaní náhody a nutnosti z názorov klasikov. Za základné tézy môžeme považovať tieto:

a) Javy ako náhodné a nutné sú určené *objektívne*; náhoda (ako pojem) sa vzťahuje na udalosti v určitých objektívnych súvislostiach.

b) Náhodné (nutné) javy sú *relatívne* náhodné (nutné). Jav v určitom vzťahu náhodný je v inom nutný a naopak.

c) Všetky javy sú zákonité, t. j. determinované.

Ako nesprávne sa odmietajú také názory, ktoré popierajú objektívnosť náhodnosti a nutnosti a ich relatívnosť. To značí také názory, ktoré považujú jednostranne javy buď len za nutné, alebo len za náhodné, ktoré jedny javy považujú za absolútne nutné a druhé za absolútne náhodné, existujúce vedľa seba a pod. Tieto metafyzické názory kritizuje Engels v *Dialektike prírody*.

Z uvedených téz plynie, že sa zavrhuje ako nesprávny ten názor, ktorý popiera objektívnosť náhody, ktorý jednostranne absolutizuje subjektívnosť náhody.

Môžeme si však položiť otázku: vylučuje sa tým uznanie i subjektívnej náhody alebo subjektívnej stránky náhody? Pokiaľ mi je známe, len veľmi málo marxistických filozofov dáva zápornú odpoveď. Napr. Jaroslav Ładosz hovorí, že pojem náhody má aj svoju subjektívnu stránku, ktorú podľa neho uznávali aj klasici.¹ Podobné náhľady sa opierajú o niektoré výroky klasikov, v ktorých sa hovorí o „*zdanlivých náhodách*“, o „*náhodách a domnelých náhodách*“, že ľudom sa iba „*zdá*“, že ide o náhodu, a pod. K takémuto názoru vedie aj Engelsov výrok v dopise Blochovi z 21—22. 9. 1890. Tu Engels hovorí o náhodách ako o takých veciach a udalostiach, „*ktorých vnútorná vzájomná spojitosť je tak vzdialená alebo tak ťažko dokázateľná* (podčiarknuté mnou — I. K.), že ju môžeme považovať za neexistujúcu a opomínať ju...“

¹ Pozri Ł a d o s z J., *O objektívnom význame pravdepodobnosti, Materiały i studia III*, Warszawa 1955, 121.

Skôr než prejdeme k rozboru problému, treba upozorniť na to, že pojem náhoda i nutnosť majú viac významov tak v dejinách filozofie, ako aj u klasikov. Predovšetkým ide však o to, že pojem „nutnosť“ sa nesmie stotožňovať s pojmom „zákonitosť“ (determinovanosť). Náhodné aj nutné javy sú zákonité, t. j. poznateľné vo vedeckých zákonoch. Je síce pravda, že poznaný jav je poznaný ako nutný, nikdy nie ako náhodný. Napriek tomu to vôbec neznamená, že „náhodný“ jav je „nezákonitý“. V otázke determinizmu je možné len jedno krajné stanovisko: buď uznanie zákonitosti — determinizmus alebo indeterminizmus. Stotožnenie nutnosti so zákonitosťou vedie k popreniu relatívosti, nutnosti a náhodnosti.

*

Náhodný jav je náhodný vo vzťahu k niečomu určitému. Preto aj za výrokom „ A je náhodné“, je vlastne skrytý výrok „ A je náhodné vo vzťahu k P “. Podobne je to aj s nutnosťou. Z toho potom plynie pre pojem „náhoda“ i „nutnosť“, že nemá zmysel aplikovať ich na niečo bez vzťahu k niečomu, lebo ide o pojmy relatívne, a že ich nemožno aplikovať na nekonečný neohraničený celok, napr. na objektívnu realitu, hmotu a pod. Hmotu nie je ani náhodná, ani nutná, ak tieto pojmy nepoužívame ešte aj v nejakom inom zmysle. (Ako príklad môžeme uviesť niekoľko názorov: v antickej filozofii sa chápala Nutnosť ako vševládnuca sila. Podľa Spinozu nutné bytie nepotrebuje pre svoju existenciu príčinu, podľa Descarta dôvod. Rozšírené je aj pojmami: nutné je to, čo nemôže byť iné, než je (aj u niektorých marxistických filozofov). V podobných významoch tieto pojmy používať nebudeme.)

Ak máme súhrn podmienok S , ktoré predstavujú nutné a postačujúce príčiny udalosti A , tak udalosť A je vo vzťahu k S nutná. Ak by sme pod udalosťou A mysleli niečo individuálne, čo sa nikdy neopakuje, ako aj podmienky S , tak by to nemalo pre vedu význam. Veda musí (okrem iného) udalosti poznávať, vedieť ich predvídať a vysvetľovať, čo je možné len vtedy, keď sa orientuje na to, čo je na udalostiach opakovateľné, podobné atď. To značí, že veda pod „udalosťou A “ rozumie vlastne triedu týchto udalostí a podmienky S musia predstavovať aj všeobecnú stránku (konečného počtu) činiteľov. V mechanike sa napr. hovorí o „stave“ objektu, ktorý je jednoznačne určený jeho predchádzajúcim stavom. Podmienky sú tu predstavované malým počtom parametrov. Podobne je to aj s náhodnými udalosťami vo vede. Aj tu sa abstrahuje, nejde o niečo výlučne individuálne (čo sa objaví len „raz“), ale o relatívne opakovateľné. Preto treba dávať výroku, „ A je náhodné vo vzťahu k P “, príslušný zmysel.

Dialektický materializmus nie je jedinou filozofiou, ktorá okrem determinovanosti javov uznáva, že náhodu možno a treba chápať objektívne. Objektívne a relatívne chápal napr. náhodu Hegel, Schoppenbauer, Mill, niektorí matematici v 19. stor., ako A. Cournot, J. Kries a iní,² aj keď ešte s určitými nepresnosťami. Treba poznamenať, že tzv. „skríženie kauzálnych reťazí“, mnohými z nich vydávané za objektívnu náhodu (ako aj niektorými marxistami), samo osebe objektívnou náhodou nie je. Vidieť to napr. aj v tom, že A. Cournot, ktorý takto chápe náhodu, tvrdí, že „vyššia inteligencia“ by bola schopná a priori predvídať výsledok skríženia reťazí. V rámci mechanického determinizmu nemožno ani toto pojmami vydávať za objek-

² O tom napr. pozri Hegel, *Nauka logiki*, Moskva 1937, zv. V, Timmerding H. E., *Die Analyse des Zufalls*, Braunschweig 1915. K r a j e w s k i W., *Światopogląd Mariana Smoluchowskiego*, Warszawa 1956, 104n.

tívnu náhodu, za subjektívnu ale áno. „Skríženie kauzálnych reťazí“ treba spresniť v tom zmysle, že ide o zásah do nejakého kauzálného systému P , voči ktorému je tento zásah vonkajší a náhodný, ale len voči nemu. V nejakom inom systéme ide však o „zásah“ nutný (a vnútorný).

Subjektívne pojmie náhody je také, ktoré tvrdí, že „náhoda“ je pojem vzťahujúci sa na našu nevedomosť alebo neznalosť (príčin, determinovanosti a pod.). Obyčajne sa kritizuje za toto jednostranné pojmie mechanický determinizmus. Jeho chyba spočívala predovšetkým v tom, že javy prísne determinované pokladal za rovnako nutné, to značí, že stotožňoval zákonitosť s nutnosťou. Z toho potom logicky plynulo, že náhoda = nezákonnosť, nedeterminovanosť. Čo bolo zákonité, bolo nutné, a preto nič nemohlo byť objektívne náhodné, t. j. nezákonné, a preto náhoda mohla byť len zdanlivou, t. j. spočívajúcou v neznalosti príčin.

Položme si otázku: môže materialistická filozofia pokladať „náhodu“ za pojem, ktorý označuje nielen vzťah voči takým objektívnym podmienkam, ku ktorým je udalosť možná, t. j. môže nastať i nemusí, ale aj vzťah tejto udalosti k subjektu? (to značí k predvídavosti, očakávanosti udalosti človekom?).

Alebo: malo by význam napr. tvrdiť, že udalosť A je nutná vo vzťahu k S , objektívne náhodná vo vzťahu k P^3 a subjektívne náhodná vo vzťahu k subjektu?

Skôr než odpovieme na položenú otázku, treba sa stručne zmieniť o tomto: po prvé, ako sa používa pojem „náhoda“ v bežnej reči; po druhé, ako sa používa vo vede (u marxistických vedcov).

V bežnej reči sa pojem „náhoda“ vzťahuje na individuálny vzťah človeka k nejakej udalosti. Ak je udalosť pre neho nepredvídateľná, neočakávaná, nepozná teda jej príčiny, podmienky, nazve ju náhodnou. Bolo by to možné dokázať analýzou výrokov „to je náhoda, že som ta stretol“, „je náhoda, že X. Y. našiel peniaze“ atď. „Náhoda“ je teda pojem, ktorý sa vzťahuje len na udalosť v určitom vzťahu k človeku, ale nie na vzťahy udalostí. Náhoda je subjektívna a relatívna. Čo je náhodné pre jedného, nie je náhodné pre druhého. Nepochybne je to jednostrannosť. „Racionálne zrno“ je v tom, že tu vystupuje na povrch to, čo by sme ináč mohli nazvať „individuálnou nepredvídavosťou“. Toto pojmie náhody, aj keď je subjektívne, nemožno nazvať idealistickým.

Je pochopiteľné, že tak, ako sa pojem náhody používa v bežnej reči, nemôže sa používať vo vede. Predovšetkým to vidíme vo vývoji teórie pravdepodobnosti. Hlavným problémom vybudovania jej základov bolo odsubjektivizovanie pojmu náhody a pojmu pravdepodobnosti, ktoré sa dávali do úzkej súvislosti. Subjektívne pojmie náhody bolo sporné a o odstránenie tohto rozporu sa usilovali mnohí matematici a prírodovedci. Na rozpracovaní objektívneho pojmu náhody vo fyzike má veľkú zásluhu poľský fyzik M. Smoluchowski (začiatok 20. stor.). Objektívne pojmie náhody pre fyziku a prírodné vedy je nevyhnutné, pretože tieto vedy sa zaoberajú skúmaním objektívnych súvislostí udalostí a nie vzťahom poznávajúceho subjektu k objektívnym procesom. Avšak úplne ani jedna veda nemôže abstrahovať od gnozeologického vzťahu, a to najmä vtedy, keď sa vyjadruje alebo musí vyjadriť k metóde a potom najmä k významu teórie pre prax, predovšetkým k otázke predvídania. Pojem náhody sa používa vo vede (ide nám o marxistických vedcov) v dvoch zmysloch — v objektívnom a subjektívnom. Táto „subjektívna náhoda“ vo vede je však niečo iné než

³ Vyššie sme použili výrok „ A je náhodné vo vzťahu k P “, teraz hovoríme „k podmienkam P “. Toto pojmie je užšie, ale v nasledujúcom výklade sa ho pridržame pre väčšiu názornosť.

v bežnej reči. Vo vede nejde o „subjektívnu“ individuálnu, ale „kolektívnu“, t. j. vo vzťahu k dosiahnutému vedeckému poznaniu.

Takto predovšetkým vystupuje pojmávanie náhody, keď sa stavia problém predvídania. Napr. v *Kurse fyziky I* od Friš-Timorieva (Praha 1953, str. 236) sa píše: „Vrh kockou je dej zložitý, ktorého všetky podrobnosti nemôžeme prakticky poznať. Nemôžeme teda predpovedať, aké číslo padne pri jednom jedinom vrhu kockou: nech padne to či ono číslo, povieme, že padlo náhodou. Náhoda v tomto zmysle je výraz pre našu nevedomosť.“ So všetkým tým možno súhlasiť. Je pravda, že náhoda je tu subjektívna, ale nijako sa nevyklučuje súčasne ponímať danú udalosť aj ako objektívne náhodnú. Sovietski matematici Gnedenko a Chinčín, o ktorých je známe, že kriticky vystupovali proti subjektívnemu pojatiu pravdepodobnosti, v populárnej práci (*Elementárny úvod do teórie pravdepodobnosti*, Praha 1954) sa neobišli bez subjektívnej náhody. Z textu vidíme (pozri str. 59—60), že podľa nich o náhode (náhodnej udalosti) hovoríme tam, kde nemôžeme zistiť vopred okolnosti, alebo nemôžeme preskúmať vplyv všetkých činiteľov, ktorí pôsobia na vznik javu.⁴ Mnohí prírodovedci (ako napr. Levič, pozri *Úvod do štatistickej fyziky*, Praha 1954) sa zase na druhej strane dokážu obísť bez pojmu „náhoda“, hovoriac len o pravdepodobnosti, početnosti a štatistickosti.

Z toho, čo sme uviedli, možno vyvodíť, že o subjektívne náhodných udalostiach sa hovorí vtedy, keď:

a) je relatívne nemožné poznať (pre vedu) determinovanosť daných individuálnych udalostí, pretože buď nie sú na to prostriedky (technické), alebo je tu veľká zložitosť činiteľov atď.,

b) je prakticky zbytočné skúmať triedu daných udalostí ako individuálnu, ale je výhodné alebo potrebné pre praktickú činnosť skúmať ich ako hromadný jav.

V oboch prípadoch sa používajú, ako je známe, štatistické metódy (a teória pravdepodobnosti). Používajú sa teda tam, kde sa iné metódy nehodia, kde iné metódy nemožno používať na poznanie určitých javov. Štatistické metódy (a teória pravdepodobnosti) sa používajú nie tam, kde javy nemožno poznať alebo kde sú nepoznateľné — to by bol subjektivizmus — ale tam, kde nemožno poznať objektívnu zákonitosť inými metódami.

V tejto súvislosti sa treba ešte raz vrátiť k mechanickému materializmu a k jeho pojatiu náhody. Táto filozofia zabsolútňovala určité princípy a predstavy mechaniky a nesprávne bolo to, že náhodu vôbec chápali tak, ako sa chápe v mechanike.

Mechanika skúma skutočnosť ako systém hmotných bodov, proti čomu nemožno nič namietat, ak sa toto hľadisko nevyhlási za všeobecné. Nemožno ani namietat proti mechanickému pojatiu kauzality (determinizmu) v rámci mechaniky, pretože tam nie je možné iné pojmávanie. Táto veda dochádza teda k fatálnemu obrazu sveta (svojho sveta), kde náhoda nemá a nemôže mať miesto, pretože systém hmotných bodov je uzavretý, ohraničený a vonkajší zásah do neho je vylúčený.

Ak sa teda aj niečo uznalo za náhodné, tak len za subjektívne náhodné, pretože buď naše znalosti neboli úplné (alebo nemôžu byť úplné), alebo vinou nedokonalých meracích, experimentálnych a iných prostriedkov dostávame odlišné výsledky, než predpokladá teória.

Prvý prípad charakterizuje sovietsky fyzik Ja. P. Terleckij takto:

„Predstava o úplnom odraze fyzikálnych procesov určitým súhrnom veličín,

⁴ Treba poznamenať, že Gnedenko v *Kurse teorii verojatnostej*, Moskva 1954, náhodu chápe objektívne, a vyslovuje, najmä v závere, filozoficky veľmi dôležité a správne myšlienky.

majúcich presne určenú hodnotu v ľubovoľný moment času, môže byť prijatá pre elementárne fyzikálne zákony vôbec. Prijímajúc toto tvrdenie a predpokladajúc, že elementárne fyzikálne zákony nemôžeme odhaliť absolútne, do konca... nedochádzame k fatálnemu obrazu sveta.⁴⁵ Teda fatalizmu sa vyhneme pripustením subjektívnej náhody, t. j. uznaním nedokonalosti poznania.

Na druhý prípad poukazuje Max Planck. Hovorí, že fyzika (mechanika) si vytvorila tzv. „fyzikálny obraz sveta“, kde všetky udalosti prebiehajú prísne determinovane a všetky nepresnosti plynú z prenášania „fyzikálneho obrazu sveta“ na „zmyslový obraz sveta“.⁶

Vývojom prírodných vied bola ohraničená oblasť platnosti predstáv mechaniky, t. j. spresnilo sa, za akých podmienok ich možno používať, ale nebolo dokázané, že sú neplatné vôbec. V rámci mechaniky môžu byť teda tzv. náhodné udalosti len subjektívne náhodné, t. j. nepredvídané, nepoznané a pod.

To, že veda, skúmajúc objektívne udalosti a vzťahy, nemôže v určitých prípadoch abstrahovať od gnozeologických vzťahov (vzťahov subjektu), vidíme aj v nasledujúcom: Predpokladajme, že udalosť A je objektívne náhodná vo vzťahu k podmienkam P . To značí, že ak sa realizuje P , udalosť A môže nastať a nemusí. Keďže každá udalosť je len relatívne náhodná, je aj relatívne nutná. Tu však narazíme na určitý rozdiel, a to pri dokazovaní relatívnosti, ktorý sa nám prejaví v dvoch krajných prípadoch takto:

a) udalosť A , ktorá je voči P náhodná, bude nutná vo vzťahu k nejakému S . Tak napr. „zatmenie Slnka“ je vo vzťahu k vývoju a životu spoločnosti náhodné, vykonávajúc (ako je známe z dejín) väčší či menší vplyv na spoločnosť. Udalosť je však aj relatívne nutná vo vzťahu k systému, ktorý vyjadruje astronómia alebo nebeská mechanika. V tomto prípade sa dá teda *dokázať* (v niektorých prípadoch napr. experimentom), že existuje také S , voči ktorému je udalosť A nutná.

b) v druhom prípade môžeme napr. udať, vo vzťahu k čomu je udalosť náhodná. Keď však nepoznáme také S , vo vzťahu ku ktorému je udalosť A nutná, môžeme (a musíme) to z hľadiska marxistickej filozofie predpokladať.

V oboch prípadoch ide o objektívnu náhodu. V druhom prípade to však nemožno vždy ukázať, a to najmä pri takých udalostiach, ktoré sú pre vedu neočakávané, úplne nové, zatiaľ neklasifikované atď. (Avšak každú takúto udalosť možno ukázať ako subjektívne náhodnú). Že ide o udalosť nutnú, znamená predpokladať nejaký neznámy systém X , voči ktorému je A nutné. Takýto predpoklad činí každá deterministická teória a bolo by možné ukázať, že to robí každá veda, ak sa nechce vzdať poznávania. Vzťah A ku X je teda, použivúc slová Engelsa (z uvedeného dopisu Blochovi), tak *ťažko dokázateľný*, že ho môžeme považovať za neexistujúci a opomenúť ho... pravda, že len dočasne, na danom stave rozvoja vedy. Tu vystupujúca zdanlivá absolútna náhodnosť je subjektívna.

Pre druhý prípad by sme mohli uviesť mnoho príkladov. Predpokladáme napr. (presnejšie, v príslušnej vede sa predpokladá), že narodenie chlapca je nutné v určitom prípade, že nutné je dopadnutie fotónu na určité miesto atď.

Je však známe, že väčšina ľudí povie, že napr. narodenie chlapca v určitom prípade je náhodné a nie nutné, čo znamená, že náhodu chápu subjektívne alebo absolútne. Kategória náhody sa používa na označenie udalostí vo vzťahu k subjektu

⁵ Terleckij Ja. P., *Dinamičeskije i statističeskije zakony fiziki*, Moskva 1949, 93.

⁶ Planck M., *Wege zur physikalischen Erkenntnis I*, Leipzig 1943, 192.

(k predvídaníu), pretože pre praktickú činnosť, pre človeka je v prvom rade dôležité to, čo pozná a nie čo predpokladá.

Aj súčasný stav atómovej fyziky ukazuje, že treba rozlišovať oba (*a* i *b*) prípady. Podľa mnohých prírodovedcov atómová fyzika je štatistickou fyzikou, čo značí, že jej zákony, poučky sa nevzťahujú na chovanie individuálnych mikroobjektov, ale na chovanie súborov, celkov atď. Možno len predpokladať, že chovanie mikroobjektov je nutné a že teda sú nejaké zákony *X*, na základe ktorých bude možné chovanie individuí vysvetliť a predvídať. (Toto je filozofický základ snaženia D. Bohma, L. de Broglieho a J. P. Vigierra, ktorí budujú deterministickú teóriu chovania individuálnych mikroobjektov.) Že je rozdiel medzi dôkazom a predpokladom, plynie aj z toho, že v tejto oblasti fyziky vládla temer neobmedzene 20 rokov teória (aj keď nedokázaná), ktorá popierala existenciu takého *X* a vlastne pripúšťala absolútnu náhodosť.

*

Náhodnú udalosť by sme mohli definovať takto:⁷

Ak udalosť A vo vzťahu k systému P môže nastať, ale môže aj nenastať, tak udalosť A je náhodná.

Objektívne náhodná vtedy, keď ide o vzťahy objektívne.

Subjektívne náhodná vtedy, keď ide o vzťah „neobjektívny“, t. j. k možnosti a schopnosti predvídať (na základe poznatkov). Ak môžeme predvídať len toľko, že udalosť *A* môže a nemusí nastať, ide o udalosť subjektívne náhodnú.

V tomto teda vidíme subjektívny moment pojatia náhody. Subjektívny nie preto, že ide o subjektivismus alebo o idealizmus, ale preto, že tento pojem označuje nielen objektívne vzťahy objektívnych udalostí, ale v určitých prípadoch aj ich vzťahy k subjektu. Filozofia ako všeobecná (a zovšeobecňujúca) veda by nemala tento význam pojmu náhody obchádzať.

Domnievame sa, že klasici marxistickej filozofie, najmä Engels uvedený význam nielen že nevyučovali, ale pojem náhody používali aj v ňom.

⁷ Definícia, ktorú uvádza B. V. G n e d e n k o v *Kurse teorij verojatnostej*, Moskva 1954, str. 15, je menej všeobecná, pretože ide o náhodnú udalosť vo vzťahu ku kauzálnemu systému, („Udalosť *A*, ktorá pri realizácii komplexu podmienok *S* môže vzniknúť, ale môže aj nevzniknúť, nazýva sa náhodnou.“) Náhodu, tak ako aj zákonitosť, bolo by možné klasifikovať na náhodu vo vzťahu k systému štatistickému a neštatistickému alebo (podľa V. F i l k o r n a — *Metóda vedy*) k systému klasifikačnému, vzťahovému a kauzálnemu. My definujeme náhodu všeobecne, preto pod „systémom *P*“ sa nesmie rozumieť niektorý z uvedených.